

Z.RÜSTƏMOVA
Bakı Slavyan Universiteti

AZƏRBAYCAN FOLKLORUNDA TOLERANTLIQ MOTİVİ MƏSƏLƏSİNƏ DAİR (ATALAR SÖZLƏRİ VƏ BAYATILAR ƏSASINDA)

Annotasiya: Məqalədə “tolerantlıq” anlayışının mənası təyin edilir və Azərbaycan xalqına məxsus olan dözümlülük və digər insanlarla birgəyaşayış bacarığı göstərilir. Buna sübut olaraq tolerantlıq motivlərinin əks olunduğu atalar sözü və bayatılar kimi folklor janrlarından nümunələr göstərilir.

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, xalq, dözümlülük

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, народ, терпимость

Key words: multiculturalism, tolerance, nation, tolerability

«Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir».

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2016-cı ili Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan etmişdir.

Multikulturalizm bu gün kəskin şəkildə üzə çıxmış köçgün və qaçqın insanların problemləri ilə birbaşa əlaqəli olan sosial həyatın ən aktual və vacib məsələlərindən biridir.

Bu gün bir çox dairələrdə, o cümlədən hökumət səviyyəsində tez-tez bu mövzu haqqında danışılır.

Multikulturalizm ölkə çərçivəsində, yaxud ümumiyyətlə dünyada etnik-mədəni müxtəlifliklərin və onların əsasını təşkil edən dəyərlərin qorunmasına və inkişafına yönəldilmiş siyasət, eyni zamanda, bu siyasəti əsaslandıran nəzəriyyə yaxud ideologiyadır. (7)

Multikulturalizm siyasəti bu gün ən vacib siyasətdir və onun düzgün aparılması təkcə bir ölkə ərazisində deyil, həm də bütün dünyada yaşayan xalqlar və millətlər arasında münasibətlərdə sabitliyin qarantına çevrilə bilər.

Mahiyyət etibarilə multikulturalizm 1) həyat təzi; 2) düşünmə təzi; 3) ideologiya və 4) siyasəti əks etdirə bilər. Məqalədə hər konkret məqamda “multikulturalizm” sözünün bu və ya digər aspektdə mənası onun konkret kontekstdə işləndiyi mənadan asılı olaraq müəyyənləşdiriləcəkdir.

Multikulturalizm tolerantlığın aspektlərindən biri olmaqla yanaşı, eyni zamanda özü də tolerantlığa əsaslanır.

Tolerantlıq (latın dilində: *tolerantia* - səbr, dözümlülük, qəbuletmə...) fərqli dünyagörüşünə, həyat tərzinə, davranışa və adət-ənənəyə dözümlülük mənasını daşıyır. Lakin bu heç də özgə ünsürlərə qarşı laqeyidlik, yaxud da fərqli bir dünyagörüşünü və ya həyat tərzini qeyri-şərtsiz qəbul etmək anlamında deyil. Tolerantlıq başqaları üçün öz dünyagörüşünə uyğun şəkildə yaşamaq hüququnun təmin edilməsi deməkdir. (8)

Keçən əsrin sonlarında Ulu Öndər Heydər Əliyev multikulturalizmi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti kimi elan etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, multikulturalizm öz özünə meydana gəlmir, o, dərin tarixi köklərə malikdir. Azərbaycan multikulturalizmi modeli unikal bir modeldir və o, bu gün bütün dünyada öyrənilir. Azərbaycan multikulturalizminin unikallığı ondadır ki, o, kənardan gətirilməmişdir və azərbaycanlı mentalitetinə yad deyildir, əksinə tarixi köklərə malik olmaqla yanaşı, Azərbaycan xalqının tolerantlığı üzərində qurulmuşdur.

Əlverişli iqlimə və münbit torpaqlara malik Azərbaycan qədim dövrdən cəlbədiri və diqqət mərkəzində olmuşdur. Şübhəsiz ki, Azərbaycan ərazilərində çoxsaylı etnik və dini qrupların məskunlaşmasında bu amil böyük rol oynayıb. Lakin bu məsələdə coğrafi şərait yeganə amil deyil. Müxtəlif xalqlara və dinlərə mənsub insanların Azərbaycana gəlməsinin əsas səbəbi məhz bu ölkədə yaşayan insanların mədəniyyəti və onların xarakterik keyfiyyətinə çevrilmiş tolerantlıq xüsusiyyətidir.

Məlumdur ki, hər bir xalqın həyat yolu öz əksini ədəbi abidələrdə və bədii əsərlərdə tapmışdır, indi də tapmaqdadır. Beləki, 2016-cı ildə nəşr edilmiş «Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları» (Bakı: Mütərcim, 2016) adlı kitabda «Kitabi-Dədə Qorqud»dan tutmuş Qurban Səidin müəllifi olduğu «Əli və Nino»yədək Azərbaycan ədəbiyyatının bədii əsərlərində multikulturalizmin qaynaqlarını əks etdirən nümunələr oxucunun diqqətinə çatdırılmışdır. Lakin yazılı ədəbiyyatdan çox-çox qabaq xalqın həyat təzi, onun qonşularla Azərbaycan torpağında məskunlaşmış ayrı xalq və millətlərlə münasibətləri Azərbaycan folklorunda öz əksini tapırdı.

Biz folklorun qədim janrlarından olan atalar sözü və bayatılara müraciət edərkən onlarda Azərbaycan xalqının tolerantlığının necə əks etdirildiyini izləməyə və beləliklə bizim multikulturalizmin köklərini göstərməyə cəhd etdik.

Atalar sözü folklorun çox qədim janrlarından biridir. Bu janr öz mənşəyini ibtidai icma dövründən götürür. Atalar sözü xalqın həyatı və məişəti, əmək fəaliyyəti və s. ilə sıx bağlı mövzuları əks etdirir. Atalar sözündə xalq hikməti, xalq zəkası, xalq əsrlərdən bəri əldə etdiyi sınaq və təcrübələrin nəticələri ümumiləşdirilmişdir. Xalq hikməti, zəkası isə özünü yanaşı yaşayan insanlarla düşmənçilik etməməkdə, yeni məskunlaşmış adamları onların adət-ənənəri və dini ilə birgə qəbul etməklə ümumi düşməne qarşı birləşməkdə göstərir.

Bayatı da Azərbaycan folklorunun qədim janrı olaraq insan həyatının canlı poetik salnaməsidir. Bayatılarda xalqa məxsus ən ülvə, bəşəri hisslər toplanmış, onlarda insana məxsus gözəl keyfiyyətlər - onun mənəvi qüdrəti, həyat eşqi, humanizm, dözümlülük, həmçinin dostluq, sədaqət meylləri ifadə olunmuşdur.

Eyni zamanda, yadda saxlamaq lazımdır ki, atalar sözü və bayatılar ümumiləşdirmə xarakteri, məcazi mənə daşıyır və bir çox hallarda çoxmənalı olur. Bu da onları şərh edərkən müxtəlif mənələrdə yozulmaları üçün imkan yaradır.

Azərbaycana məxsus atalar sözü və bayatıları araşdırdıqda onların arasında tolerantlıq motivi olan nümunələrə rast gəlirik, eyni zamanda, bu tip atalar sözü və bayatılar arasında tez-tez ideya-tematik oxşarlıqlar müşahidə edilir. Məsələn:

1. *Birlik harada, dirilik orada*¹. (1, 62) Atalar sözündə söhbət həyatı, mövcudluğu təmin edən birlikdən gedir. Lakin birlik, çoxluğun birləşdirilməsi insanların biri birinə dözümlü münasibətini tələb edir, əks halda birliyi təmin etmək mümkün ola bilməz.

2. *Tək əldən səs çıxmaz* (3, 188); *El bir olsa dağ oynayar yerindən* (3, 173) – Burada da həmçinin birlik, birləşmə, bərabərlik ideyası özünü göstərir. Birlik insanların biri birinə tolerant münasibətinə əsaslanır.

Həmin fikirə bayatılarda da rast gəlirik:

El gəlsin, elə dəysin,

Meh əssin, telə dəysin.

Tək əldən nə səs çıxar?

Əl gərək ələ dəysin. (2, 225)

3. *Çanaxda balın olsun, Yəməndən arı gələr* (5, 73) - ölkə nə qədər varlı və inkişaf etmiş olsa bu haqda xəbər uzaqlara bir o qədər tez yayılacaq və ölkəyə gəlmək, burada yaşamaq, ölkənin həyatında iştirak etmək istəyənlərin sayı artacaq. Burada *bal* - sərvətin, *arı* isə - zəhmətsevərliyin, çalışqanlığın metaforik ifadəsidir. Arı çiçəyə tərəf uçduğu kimi insan da yaşayış üçün firavan və münbit yer axtarır. Təbii ki, firavanlıq, həmçinin yadelliləri öz adətləri və dini ilə qəbul edən yerli əhalinin dözümlülüyü və sülhsevərliyi ilə sıx bağlıdır.

4. Dostluğu əks etdirən atalar sözlərinin çoxunda tolerantlıq elementlərini görmək olar. Məsələn: *Dost gəlişi bayram olar* (5, 93); *Dost yaman gündə tanınar* (5, 94); *Yaxşı dost yaman gündə bilinər* (5, 234); *Vəfalı dost yad olmaz, görməsə yüz il səni.* (5, 231)

Suyun üzündə pərdə,

Düşmüşəm mən bu dərdə.

Vallah dözə bilmirəm,

Dostum olmayan yerdə. (2, 38)

Məsələ ondadır ki, dost haqqında danışarkən biz onu heç bir şərtsiz - öz xasiyyəti, heysiyyəti və əlbəttə ki, öz nöqsanları ilə birgə qəbul etməyi nəzərdə tuturuq. Bu dostluğun başlanğıc mərhələsidir. Dost ayrı dindən, millətdən ola bilər, lakin biz onu sevinclə qəbul edirik. Çünki onun bizə dayaq və kömək olduğuna inanırıq.

Əvvəldə də deyildiyi kimi, atalar sözü insanın uzunmüddətli təcrübəsinin ümumiləşdirilmiş nəticəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, son nəticə hesab edilən atalar sözlərində ümumiləşməyə aparan yolda baş verən hadisələr öz əksini tapmır. Buna görə də dostluğun yaranması, gələcək dostlarının bir-birinə alışması və s. arada olan hadisələrdir ki, onlar haqqında düşünülür, amma bu detallar atalar sözündə öz əksini tapmır. Lakin atalar sözünü izah edərkən arada itmiş bu bağları unutmamaq olmaz.

Beləliklə, dostluq mövzusunda olan atalar sözlərinin əsasında, heç şübhəsiz, qarşılıqlı tolerant münasibət motivinin durduğunu demək mümkündür. Buna görə -

5. *Dost yolunda can qurban* (3,172) - o, kim olur olsun, haradan olur olsun.

¹ Atalar sözləri və bayatılar BSU-nun "Ölkəşünaslıq və folklorun araşdırmaları" elmi-tədqiqat laboratoriyasının elmi işçiləri A.Heydər və L.Qurbanova tərəfindən araşdırılmışdır.

Bayatıda:

*Qonub üstə sar divar,
Örtüb üstün qar divar,
Sənlə mənim dostluğum*

Ölənəcən vardı, var. (2, 28)

*Əzizim, gəz dostunu,
Hər zaman gəz dostunu,
Yüz il yüz ilə getsə,*

Dost atmaz öz dostunu. (2, 232).

Bu bayatılar xalqımızın dostluğu həmişə üstün tutduğunu, dost dediyi insanla sonunadək dostluq münasibətlərini pozmadığını əks etdirir. Azərbaycan xalqı dostu başqa millətdən olsa belə, onun dininə, adət-ənənəsinə hörmətlə yanaşır.

6. *Dostun versə qum, al ovcunda yum (3, 172)* - Bu atalar sözüündə inam ideyası özünü daha aydın göstərir. İnam isə dostu insan və şəxsiyyət kimi qəbuletmə əsasında yaranır.

7. *Ürək öz dostun tanıyar (5, 229)* - güman edilir ki, ürək səhv etməz və aldatmaz. Əbəs yerə deyilmir ki, "ürəyini dinlə". İnsanın ürəyi ona deyər, bu adamdan dost ola bilərmi, ona ürəyi açmaq olarmı, lakin hər halda söhbət, ilk növbədə, insana olan dözümlü münasibətdən gedir.

8. İnsanlara qarşı hörmətçil, xeyirxah, dözümlü və mərhəmətli yanaşma ilə bağlı bir sıra atalar sözü də göstərək: *Qonşunu iki inəkli istə, özün bir inəkli olasan (3,167); Qonşu sağ olsun, ocağından od verməsin (3,167); Anan, bacın kimdir?- Yaxın qonşum (3,159); Ata-ana qədrini bilməyən yadın qədrini nə bilər? (3,160);*

Bir qəlbi ki, tikə bilmirsən, niyə yıxırsan? (3,163); Qaçanı qovmazlar (3,166); Bir gün duz yediğin yerə, qırx gün salam ver (3,163) və s.

Aşağıda göstərilən bayatı nümunələrində xalqımızın səbr, dözümlü, həmrəylik və qarşılıqlı anlaşma kimi xüsusiyyətləri öz əksini tapıb:

Əziziyəm, quşam mən,

Dağlara qonmuşam mən.

Ellərə göz olmağa,

Keşikdə durmuşam mən. (2,91)

Bu bayatıda xalqların (tayfaların) qayğısına qalmaq, onların müdafiəsinə həmişə hazır olmaq kimi xüsusiyyətlər göstərilmişdir. Yalnız bir yerdə dinc yaşayan və öz münasibətlərini tolerantlıq prinsipləri əsasında quran insanlara qayğı göstərmək və onları müdafiə etmək mümkündür.

10. *Bağında güllər gözəl,*

Oxur bülbüllər gözəl,

Azadlıq dünyasında

Ömürlər, günlər gözəl. (2, 90)

Xoş və firavan yaşamaq yalnız azad bir ölkədə mümkündür. Qarşılıqlı anlaşma və bir-birinə hörmət olan yerdə insanlar gözəl ömür sürürlər.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, mövzusunun asılı olmayaraq bəzi atalar sözü və bayatılarda Azərbaycan xalqının tolerantlığı, onun hər zaman həm yanaşı yaşadığı, həm də kənardan gəlmiş insanları mənsub olduqları mədəniyyətləri, həyat tərzi, dini və adət-ənənələri ilə birgə qəbul etməyə hazır olduğu öz əksini tapmışdır.

Göstərilənlərlə yanaşı xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, "tolerantlıq əminlik... və öz mövqeyinin etibarlı olduğunu dərk etmə, digər nöqtəyi-nəzərlər ilə müqayisədən qorxmayan, mənəvi rəqabətdən çəkinməyən və hamı üçün açıq olan ideoloji cərəyan əlamətidir". (6, 457)

...Bu gün Azərbaycan öz vətəndaşlarının və əcnəbilərin fikirlərinə və həyat tərzinə öz xüsusi hörməti ilə seçilən beş ən tolerant ölkə arasındadır. (9)

ƏDƏBİYYAT

1. Atalar sözü /tərtibçi Cəlal Bəydili. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004, 264 s.
2. Azərbaycan bayatılar/tərtibçilər Bəhlül Abdulla və. s. Bakı: XXI-Yeni Nəşrlər evi, 2004, 304 s.
3. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə. I cild. Xalq ədəbiyyatının qədim dövr və orta əsrlərə aid seçmə nümunələri. Bakı: Elm, 1982, 512 s.
4. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı: Mütərcim, 2016, 288 s.
5. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Bakı: Öndər nəşriyyatı, 2004, 302 s.
6. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА, 2001.
7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мультикультурализм>
8. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Толерантность>
9. [http://portamur.ru/tv/spetsialnyiy-reportaj/bolshoe-puteshestvie-multikulturalizin-kak-obraz-zhizni.htm!](http://portamur.ru/tv/spetsialnyiy-reportaj/bolshoe-puteshestvie-multikulturalizin-kak-obraz-zhizni.htm)

РЕЗЮМЕ

В статье определяется значение понятия «толерантность», показывается присутствующая азербайджанскому народу терпимость и умение уживаться с другими людьми. Как доказательство этому приводятся примеры произведений фольклора – пословиц и баяты, в которых прослеживается мотив толерантности.

SUMMARY

The article is defined to research the significance of the concept “tolerance” inherent to Azerbaijani people for tolerance and ability of getting on with other peoples. To prove all these questions a lot of examples of Azerbaijani folklore proverbs and bayati (folk verse) are given in the research.